

Opgave 2 Emoties bij mens en dier

Charles Darwin, grondlegger van de evolutietheorie, is beroemd geworden door zijn onderzoek naar het ontstaan van de soorten en naar de afstamming van de mens. Daarnaast heeft hij vergelijkend onderzoek uitgevoerd naar het gedrag van mensen en dieren. Zijn boek *Het uitdrukken van emoties bij mens en dier* (1872) bevat een nauwkeurige beschrijving van de manier waarop mensen en dieren uiting geven aan hun emoties. In het volgende fragment uit dit boek wordt de emotie woede bij apen beschreven:

tekst 2

De emotie woede is regelmatig waar te nemen bij veel soorten apen en wordt op allerlei verschillende manieren uitgedrukt. Sommige soorten steken bij ergernis hun lippen vooruit, staren met een gefixeerde en woeste blik naar hun tegenstander en maken herhaaldelijk onverwachte bewegingen alsof ze naar voren gaan springen, en tegelijkertijd maken ze inwendige keelgeluiden. Veel apen tonen hun woede door plotseling abrupt naar voren te springen, terwijl ze daarbij hun mond openen en de lippen tuiten om de tanden te verbergen, en de ogen uitdagend op de vijand gericht te houden bij een woest duel. Sommige andere, in het bijzonder de langstaartapen of meerkatten, tonen juist wel hun tanden en laten hun kwaadaardige grijns vergezeld gaan van een scherpe, plotselinge en herhaalde schreeuw.

naar: Charles Darwin, Het uitdrukken van emoties bij mens en dier, 1872

Net als de bioloog Darwin schreef ook de Romeinse filosoof Seneca over de wijze waarop de emotie woede bij mens en dier tot uitdrukking wordt gebracht. Seneca maakte daarbij een onderscheid tussen woede bij mensen en woede bij dieren.

3p 10 Zou Seneca, net als Darwin, het gedrag van de apen in tekst 2 omschrijven als woede?

Beargumenteer je antwoord en geef daarbij aan wat Seneca's opvatting is over woede bij mensen en over woede bij dieren.

Darwin gaat in zijn boek ook in op de manier waarop apen uitdrukking geven aan verbazing.

tekst 3

In de Londense dierentuin werd op mijn verzoek een levende zoetwaterschildpad bij een groot aantal apen in dezelfde ruimte geplaatst, die een ongeremde verbazing toonden, maar eveneens enige angst. Dit bleek uit het feit dat ze bewegingloos, met wijdgeopende ogen geconcentreerd bleven staren, terwijl alleen hun wenkbrauwen voortdurend op en neer gingen. Hun gezichten leken wat langer, en nu en dan gingen ze rechtop staan om beter te kunnen kijken. Vaak deden ze een paar stappen achteruit, hielden hun hoofd scheef, om daarna weer geconcentreerd te gaan staren.

Het was curieus om te zien hoeveel minder bang ze voor de schildpad waren dan voor de levende slang die ik vroeger eens in hun hok had gelegd, want na verloop van een paar minuten waagden een paar apen het dichterbij te komen en de schildpad aan te raken.

uit: Charles Darwin, Het uitdrukken van emoties bij mens en dier, 1872

Op grond van deze observaties stelde Darwin dat de gelaatsuitdrukkingen van dieren, evenals hun bewegingen, bijna even expressief zijn als die van de mens bij basisemoties zoals angst, verbazing, woede, blijheid en droefheid.

De lijst van basisemoties die de filosoof René Descartes opstelde, lijkt erg op het rijtje van Darwin. In de opsomming van Descartes neemt verwondering echter een bijzondere plaats in. Descartes geeft aan dat mensen goed moeten leren omgaan met deze emotie: ze kunnen zowel te kampen hebben met een tekort als met een overmaat aan verwondering. Ook maakt hij een onderscheid tussen verwondering en aandacht. Hoewel Descartes ervan overtuigd was dat dieren op een ander niveau staan dan mensen, en verwondering voor dieren onmogelijk is, zouden we ons toch kunnen afvragen of er bij de apen in tekst 3 sprake is van verwondering of aandacht.

- 2p 11 Beargumenteer of de reactie van de apen in tekst 3 beter omschreven kan worden als verwondering of als aandacht. Verwijs in je argumentatie naar tekst 3.

Leg tevens uit wat volgens Descartes het verschil is tussen verwondering en aandacht.

Bioloog en etholoog Frans de Waal is gespecialiseerd in het gedrag van mensapen. In zijn boek *Van nature goed* (1996) brengt hij verslag uit van onderzoek naar de moraliteit van apen. Volgens de Waal reageren veel dieren, niet alleen mensapen maar ook olifanten en dolfijnen, op elkaars pijn en ellende. Het basiselement van dit medelijden is volgens hem wederzijdse gehechtheid. Daarnaast speelt de prikkeling door de emoties van de ander een belangrijke rol. Deze twee elementen zorgen ervoor dat de genoemde dieren een zorgend gedrag vertonen dat lastig is te onderscheiden van menselijke uitingen van zorg voor de ander.

De Waal geeft een voorbeeld van zorg voor andere dieren door te vertellen over een kapucijnaapje in de jungle van Venezuela dat met gedeeltelijk verlamde benen was geboren. De aap kon klimmen, maar niet springen en moest van de ene tak naar de andere worden gedragen. Onderzoekers stelden vast dat het gehandicapte aapje veel meer door de leden van de groep werd geholpen dan normaal was voor zijn leeftijd. De Waal is er door dit soort onderzoek van overtuigd geraakt dat het verschil in moreel gedrag tussen mensen en dieren niet wezenlijk is. Als De Waal gelijk heeft en mens en dier niet wezenlijk van elkaar verschillen, dan kan de vraag onderzocht worden of dieren op dezelfde manier medelijden kunnen hebben als mensen. Ook kan dan de opvatting van Aristoteles over medelijden worden toegepast op het gedrag van de kapucijnapen.

- 4p 12 Kan de zorg voor het kapucijnaapje door de andere leden van de groep worden omschreven als medelijden?
Beargumenteer je antwoord aan de hand van de vier elementen waaruit medelijden volgens Aristoteles bestaat.

In het volgende tekstfragment beschrijft De Waal hoe jonge en volwassen apen zich ten opzichte van elkaar gedragen tijdens het spelen.

tekst 4

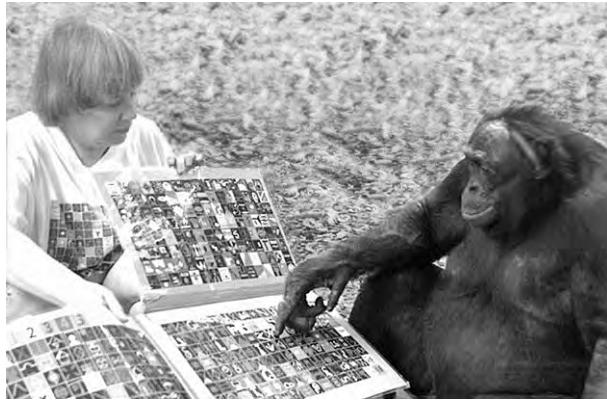
Ik kijk altijd met bewondering naar de absolute beheersing van volwassen mannetjes tijdens het spelen; ze knagen met hun formidabele hoektanden aan de onvolwassen dieren en worstelen met hen, zonder hen ook maar in het minst te bezeren. Anderzijds ontzien apen tijdens het spel met oudere en sterkere partners niemand. Jongeren kunnen bijvoorbeeld op de rug van een volwassen mannetje springen en hem in het gezicht slaan met een kracht die fataal zou zijn als het andersom zou gebeuren. Primaten spelen dus met sterkeren op de ene manier, met zwakkeren op de andere manier.

uit: Frans de Waal, Van nature goed, 1996, p. 61

Deze beschrijvingen van het gedrag van jonge en oudere apen is interessant in het kader van het nature-nurture-debat. De apen lijken immers gedrag te vertonen waaraan bepaalde emoties ten grondslag kunnen liggen.

Zowel constructivisten als reductionisten nemen in het nature-nurture-debat een bepaalde positie in ten aanzien van de oorsprong van gedrag en emoties. Vanuit beide benaderingen kunnen argumenten uit de beschrijvingen van het gedrag van apen worden gehaald om deze posities te onderbouwen.

- 4p 13 Leg uit welke standpunten constructivisten en reductionisten innemen in het nature-nurture-debat.
Onderbouw elk van de standpunten met een citaat uit tekst 4.

Apen kunnen meer dan we denken. Zeker de bonobo Kanzi, die erin is geslaagd om plaatjes met afbeeldingen van concrete voorwerpen (pictogrammen) te begrijpen, bijvoorbeeld toen Kanzi na het zien van pictogrammen met vuur en marshmallows (spekkies) naar buiten ging. Hij legde een vuurtje aan met

behulp van takken en lucifers, prikte een marshmallow aan een stok en hield deze in het vuur om hem vervolgens op te eten.

Kennelijk was door de pictogrammen bij Kanzi een emotie, verlangen of begeerte, opgewekt waardoor hij tot bepaald gedrag kwam. Omdat de emotie werd opgeroepen door pictogrammen in plaats van door een concrete situatie, zou je kunnen stellen dat het hier om een fictionele situatie gaat. Zoals mensen emoties ervaren bij het lezen van een boek, of bij het kijken naar een film, zo zou Kanzi emoties ervaren bij het zien van de pictogrammen.

Een filosofische beschouwing van dergelijke emoties leidt echter tot de paradox van de fictionele emoties.

De filosofen Peter Lamarque en Kendall Walton hebben verschillende oplossingen aangedragen voor deze paradox.

2p 14 Leg aan de hand van het voorbeeld van de bonobo Kanzi uit wat de paradox van de fictionele emoties inhoudt.

Los deze paradox op voor de situatie van Kanzi door gebruik te maken van de theorie van Lamarque dan wel de theorie van Walton.

Een andere beroemde aap, de vrouwelijke gorilla Koko, deed de wereld eveneens versteld staan van de mogelijkheden van deze dieren. Zo bleek zij in staat om 1000 gebaren uit een gebarentaal en 2000 gesproken woorden uit het Engels te begrijpen.

Ook was Koko in staat om huisdieren te houden. Vooral haar relatie met een staartloze kat was bijzonder. Koko had via gebarentaal gevraagd om een huisdier. Na toestemming hiervoor koos ze een kat uit en gaf haar zelf de naam *All Ball*. Koko zorgde voor All Ball alsof het een babygorilla was.

Na enkele maanden ontsnapte de kat echter uit de kooi van Koko en werd ze aangereden door een auto en overleed. Toen haar begeleider dit droevige nieuws mededeelde aan Koko, reageerde Koko via gebarentaal met: "Bad, sad, bad" en "Frown, cry, frown, sad" ("Slecht, droevig, slecht" en "Boos, huilen, boos, droevig"). Ook maakte ze geluiden die overeenkomen met de menselijke manier van huilen.

- De taalkundigen Edward Sapir en Benjamin Whorf hebben een theorie ontwikkeld over de relatie tussen taal en emoties. Het is de vraag of het voorbeeld van gorilla Koko de hypothese van Sapir en Whorf ondersteunt.
- 3p 15 Leg uit wat de hypothese van Sapir en Whorf inhoudt.
Geef aan de hand van het voorbeeld van Koko zowel een argument voor als een argument tegen deze hypothese.

- In het voorgaande zijn de opvattingen van verschillende filosofen over emoties toegepast op dieren. Maar het is de vraag of je mensen en dieren zomaar met elkaar kunt vergelijken. Dat is sterk afhankelijk van of je mensen beschouwt als (een soort) dieren of als wezenlijk of fundamenteel verschillend van dieren.
- Daarom is het belangrijk om duidelijk te weten welke vooronderstellingen je hanteert ten aanzien van mensen en dieren.
- 3p 16 Is er volgens jou een fundamenteel verschil tussen mensen en dieren?
Beargumenteer je antwoord door jouw eigen mensvisie uit te leggen.
Leg vervolgens uit met welke filosoof jouw visie het meest overeenkomt: Aristoteles, Descartes of Nietzsche.